

آیین های جمعی در اسلام و کنترل اجتماعی

نقیسه متولی زاده نایینی

استادیار دانشگاه آیت ... حائری میبد

چکیده:

اسلام، دینی همه جانبه‌نگر است که تمام جنبه‌های فردی و اجتماعی زندگی انسان‌ها را در نظر دارد. قلمرو قواعد و آموزه‌های اسلامی متوقف بر امور فردی نیست. توجه به شئون اجتماعی از اهم مسائل مورد توجه آیین اسلام است. برقراری وفاق و نظم و همبستگی در امت اسلامی و ایجاد پیوند میان افراد و جامعه از مهم‌ترین مسائل مورد توجه در آموزه‌های دین اسلام است. در این آموزه‌ها، به منظور تقویت پیوند اجتماعی در جامعه و پای بندی افراد به قيود اجتماعی که به نظر هیرشی (از نظریه پردازان کنترل اجتماعی) علت هم‌نوايي و عامل اصلي کنترل رفتارهای فرد است، راه کارهای متعددی پیش‌بینی شده است که یکی از مهم ترین آنها آیین های جمعی همچون نماز جماعت می باشد. در این نوشتار با بررسی نماز جماعت، نماز جمعه و اعیاد و حج- به عنوان شاخص ترین این آیین ها- در قرآن و روایات، به بحث در مورد تاثیر آنها در کنترل رفتارهای فرد در یک جامعه اسلامی خواهیم پرداخت.

کلید واژه ها: آیین های جمعی، کنترل اجتماعی، اسلام، هیرشی.

1- مقدمه

در خصوص علل کجروی، نظریات مختلفی با رویکرد های متفاوت بیان شده است. الگوی کنترل اجتماعی تراویس هیرشی در میان نظریه های بیان شده در حوزه رویکرد کنترل یکی از مهم ترین آنهاست. این الگو که گاه با نام نظریه پیوند از آن یاد می شود [17]. پیدایش کجروی را معلول ضعف همبستگی در گروه ها و نهادهای اجتماعی و تضعیف اعتقادات و باورهای موجود در جامعه می داند. مطابق نظر هیرشی، جامعه یا گروهی که در میان اعضای آن وابستگی های متقابل و قوی وجود داشته باشد بیش از جامعه یا گروهی که اعضای آن بستگی محکمی با هم نداشته باشند، قادر به اعمال کنترل بر اعضای خود خواهد بود [16,18].

در واقع موضوع این نظریه آن است که چه عواملی باعث کنترل رفتارهای افراد در یک جامعه می شوند [14].

تراویس هیرشی، چهار عنصر زیر را به عنوان عناصر پیوند دهنده افراد به یکدیگر و جامعه و به تعبیر دیگر چهار متغیر کنترل کننده رفتار معرفی می کند:

1) دلبستگی: دلبستگی منسوب به احساسات و علائقی است که یک شخص نسبت به دیگران دارد. وابستگی فرد به اشخاص دیگر در خانواده، محیط و نهادهای اجتماعی، یکی از شیوه هایی است که فرد، خود را از این طریق به جامعه پیوند می دهد. ضعف چنین پیوندهایی موجب می شود که او نگران به خطر افتادن روابط اجتماعی خود نباشد. برای مثال، امکان دزدی یا خود کشی فرد مجرد بیشتر از فرد

متاهل است و این امر به دلیل پیوندهای اجتماعی و وابستگی های شخص متاهل می باشد.

2) تعهد: افراد در هر جامعه به منظور دست یابی به اهداف و کسب منزلت و حسن شهرت، وقت و انرژی خود را صرف می کنند و به فعالیت های متداول زندگی متعهد هستند. از این رو به منظور حفظ موقعیت و پایگاه اجتماعی که با تلاش خود به دست آورده اند، مرتکب رفتارهای مجرمانه نخواهند شد.

3) درگیری (مشارکت): این عنصر بیانگر میزان درگیری و مشارکت در نقش ها و فعالیت های اجتماعی است. مشارکت در فعالیت های اجتماعی و امور زندگی روزمره وقت زیادی نیاز دارد و معمولاً کسانی که درگیر کار، زندگی خانوادگی و ... هستند، کمتر فرصت هنجارشکنی پیدا کرده و وقت و انرژی اضافی برای ارتکاب جرایم ندارند. اما اشخاصی که در فعالیت های مرسوم و متعارف جامعه مشارکت ندارند، فرصت و آزادی عمل بیشتری برای دست یازیدن به رفتارهای مجرمانه می یابند. به همین دلیل آسیب شناسان اجتماعی معتقدند که افزایش سال های تحصیل، انجام خدمت نظام وظیفه و فراهم بودن امکانات ورزشی، باعث کاهش بزهکاری در میان جوانان می شود.

4) اعتقاد (باور): آخرین مؤلفه نظریه پیوند اجتماعی، اعتقاد یا باور است. هیرشی معتقد است که به هر میزان که اعتقاد فرد به اعتبار قواعد اخلاقی و اجتماعی ضعیف تر باشد، احتمال ارتکاب رفتارهای مجرمانه از سوی او بیشتر خواهد بود. فردی که خود را تحت تاثیر اعتقادات معمول در جامعه نبیند، هیچ وظیفه اخلاقی را برای همنوایی با قوانین رسمی و غیررسمی برای خود متصور نیست [9].

بنابراین هیرشی معتقد است که هنگامی که این تقیدات، تعلقات و تعهدات ضعیف شود و در نتیجه آن، پیوند افراد با جامعه سست شود، احتمال کجروی بیشتر خواهد بود [5].

در واقع در یک جامعه اسلامی نیز آیین های جمعی با تقویت پیوند افراد با یکدیگر و با جامعه نقش بسیار مهمی در کنترل رفتارهای فرد خواهند داشت. در اسلام، تشریح عبادات به گونه ای انجام گرفته که فرد و اجتماع را خواسته یانخواستہ به همگرایی و یگانگی عملی فرا می خواند. تأکید اسلام بر انجام عبادات به صورت جمعی به این دلیل است که این عمل، زمینه تفاهم، عشق و محبت را میان مسلمانان ایجاد می کند و همچنین، احساس وحدت و برادری را میان مسلمانان به وجود می آورد و هر قدر گستره این جماعت بیشتر شود، این احساس عمیق تر می گردد. در واقع، وجود این اتحاد و همبستگی میان افراد یک جامعه از بروز بسیاری از انحرافات جلوگیری خواهد نمود.

2- حضور در مساجد و برپایی نماز جماعت

نماز حتی به صورت فردی، اثرات اجتماعی گوناگونی دارد. در نماز فقط در سوره حمد، تمامی اصول دین گنجانده شده و هر مسلمان با خواندن پنج نوبت نماز به صورت پیوسته، اصول اسلام و توحید را یادآوری می کند. افزون بر آن شرایطی که برای صحت نماز وجود دارد، مانند پاک بودن، غصبی نبودن لباس و مکان موجب می شود انسان مقید به نماز، خود را به حداقلی از نظافت ملزم سازد و از غصب اموال دیگران پرهیز نماید که رعایت این امور خود موجب اصلاح در زندگی اجتماعی می شود.

اسلام، وظیفه هر مسلمان را تنها در این مسأله خلاصه نکرده که به صورت انفرادی در هر جایی و به دور از اجتماع مسلمین به انجام نماز بپردازد، بلکه به دلیل توجه خاص به تحکیم روابط اجتماعی، به

طور جدی به انجام وظیفه الهی نماز به صورت جماعت و در مساجد با دیگر برادران دینی فراخوانده است. آیه 43 سوره بقره¹ و نیز آیه 43 سوره آل عمران² به اقامه نماز همراه با نمازگزاران دیگر به صورت جماعت پرداخته اند و نیز در تفسیر آیه 29 سوره اعراف³، وجوهی ذکر شده که در یکی از آن ها از این آیه حاضر شدن در مسجد به وقت هر نماز و اقامه آن با جماعت استنباط شده است. با توجه به آیه های 36 و 37 سوره نور⁴ نیز مسجد، پایگاه تجمع افرادی است که صبح و شام در آن جا به تسبیح و عبادت مشغول هستند و هیچ تجارت و معامله ای آنان را از یاد خداوند باز نمی دارد. در کتب دینی نیز بایی به فضیلت نماز جماعت اختصاص یافته و روایات بسیاری در این زمینه وارد شده است. پیامبر اکرم (ص)، فضیلت نماز جماعت را بیست و پنج برابر نماز فرادی دانسته است.⁵ [2].

و از ایشان نقل شده است که: «نماز کسی که صدای اذان را بشنود و بی دلیل، در نماز جماعت مسلمانان شرکت نکند، ارزشی ندارد.»⁶ [7] در حدیث، تحقیر نماز جماعت، به منزله تحقیر خداوند به شمار آمده است.⁷ [7] برای هر گامی که به سوی نماز جماعت و مسجد برداشته شود، ثواب و حسنه در نظر گرفته شده است⁸ [12].

تعداد حاضران در نماز جماعت، هر چه بیشتر باشد، پاداش آن بیشتر است. این کلام رسول خداست که فرمودند: «ماکثر فهو حبّ الی الله» [11] و همین که عدد افراد از ده نفر گذشت، حساب آن را جز خداوند کسی نمی داند⁹ [15].

در حدیث دیگر است که: «هر که نماز جماعت را دوست بدارد، خدا و فرشتگان، او را دوست می دارند.»¹⁰ [15].

امام موسی کاظم (ع)، نماز در صف اول جماعت را همانند جهاد در راه خداوند متعال می دانند¹¹ [4].

سفارشات زیادی که در خصوص حضور در مساجد و اقامه نماز به جماعت مطرح گردیده، همگی نشان دهنده اهمیت این موضوع و آثار مثبتی است که در زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان می‌گذارد. حضور در نماز جماعت، افزون بر آثار معنوی و شوری که در اعمال مذهبی دسته جمعی وجود دارد، دارای نتایج و کارکردهای اجتماعی زیادی است.

آشنا شدن مسلمانان با یکدیگر، ایجاد دوستی و احساس نزدیکی و همبستگی، آن هم بر پایه ایمان، یکی از نتایج مهم نماز جماعت است.

نماز جماعت در میان مسلمانان، ایجاد الفت می‌کند و باعث تعمیق آن می‌گردد. نماز جماعت دل‌ها را یکی، اندیشه‌ها را زلال، امید را افزون، عشق و دوستی را جهت‌دار، جهت‌ها را خدایی و زندگی را از تشمت و زشتی پاک می‌سازد. به دلیل همین آشنایی و همبستگی، زمینه برای فعالیت‌های اجتماعی و همکاری‌های مثبت بین دینداران در امور مفید دیگر، فراهم می‌شود. امام رضا (ع) در پایان حدیثی که در آن حکمت‌های نماز جماعت را بر می‌شمارد، هم‌یاری در فعالیت‌های ارزشمند و بازدارندگی از بسیاری از گناهان را از پیامد‌های نماز جماعت می‌داند و می‌فرماید:

«مع ما فیه من المساعده علی البرّ و التقوی و الزجر عن کثیر من معاصی الله عزوجل.» [7].

از طرف دیگر بدیهی است که زمانی که امام جماعت با شرایط لازم (عدالت، حسن سابقه عملی و صلاحیت علمی) وجود داشته باشد و مأمومین هم او را پذیرفته و به او علاقمند باشند، خود به خود نوعی تقدم پیدا می‌کند و مأمومین در امور دیگر هم به او رجوع می‌کنند و او می‌تواند با علم و عمل خود اسوه مناسبی برای گروه مأمومین باشد و امور را به درستی هدایت کند و موجب رشد جمعی و تنظیم

امور گروه به سوی خیر و صلاح باشد [6]. توجه به این افراد مهم و دلبستگی داشتن به آن‌ها در واقع یکی از قیودی است که هیرشی در نظریه پیوند اجتماعی خود مطرح نموده است.

مسجد نیز به عنوان پایگاه اجتماع مسلمانان، همچون امام جماعت، فضای مناسبی برای روشن کردن اندیشه مردم است. شیوه عمومی پیامبر (ص) چنین بود که با دیدن مشکلات فکری و نا هنجاری‌های اجتماعی در مسجد حضور می‌یافت و با ایراد سخنرانی به روشن ساختن افکار عمومی می‌پرداخت. این سخنرانی‌ها معمولاً پس از نماز جماعت انجام می‌گرفت. هر گاه حادثه‌ای مهم رخ می‌داد، مردم با شنیدن ندای نماز جماعت در مسجد گرد می‌آمدند و پیامبر برای آنان سخن می‌گفت. علاوه بر این، صرف وجود مسجد، به نشانه حضور اسلام در جامعه موضوعیت دارد و در هر محله و خیابانی که مسجدی در آن است و روزی چند بار صدای اذان از آن به گوش می‌رسد، خود به خود فضای توجه، ذکر و حیات ارزش‌های اسلامی پدید می‌آید و عرصه بر غفلت‌ها و هنجار شکنی‌ها تنگ می‌شود. اصل وجود مسجد عاملی روانی در حفظ و تنظیم نظم اجتماع و پاسداری از ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی در اجتماع است [6].

همچنین مساجد در همبستگی مسلمانان و وحدت آنان از اهمیت بسزایی برخوردار است. مسجد از این نظر کانونی است که همه روزه مؤمنان از گروه‌های گوناگون جامعه با موقعیت‌های اجتماعی متفاوت در آن حاضر می‌شوند. همگان دوش به دوش و در صف‌هایی به هم پیوسته و رو به یک سو (قبله واحد) نماز می‌گذارند. آنان با تکرار همه روزه این کار، به یاد می‌آورند که در بارگاه خداوند، موقعیت‌های اجتماعی، مال، مقام و منصب تعیین‌کننده نیست و همه مسلمانان در صفی واحد و یکسانند. مسلمانان می‌آموزند که یکسان و هم دوش هستند و در می‌یابند که باید ملاک‌های نادرست

را کنار بگذارند و برتری را در ارزش‌های الهی بدانند و این همان تقویت وحدت و فراگرفتن درس همبستگی در جامعه اسلامی است. یکی از کارکردهای مهم مسجد که لازم است در حفظ و پایداری هر چه بیشتر آن کوشید، کارکرد کنترل اجتماعی است. مسجد پایگاهی دینی و فرهنگی است که در امور تربیتی نیز نقش مهمی ایفا می‌کند. مسجد با احیای تربیت دینی، انسان را به خویش باز می‌گرداند و با زدودن غبارهای خود فراموشی از فطرت، انسان را به سوی هویت دینی راهنمایی می‌کند. مسجد از راه های گوناگون ایجاد شناخت، تربیت عملی و تربیت الگویی بر تربیت دینی اثر می‌گذارد. تربیت بدون ایجاد شناخت و آگاهی امکانپذیر نیست. بنابراین، تربیت دینی به اطلاع‌رسانی و انتقال مفاهیم نیاز دارد تا در سایه آن وظیفه‌های دینی شکل یابد. برگزاری جلسه‌های سخنرانی دینی در مسجد‌ها و مناسبت‌های گوناگون و بیان احکام، تلاش ارزشمندی در این مسیر است. در این سخنرانی‌ها، شناخت و آگاهی دینی افراد افزایش می‌یابد و با تبیین جامعه دینی و ارزش‌های اسلامی، یکی از مهم‌ترین جنبه‌های تربیت دینی شکل می‌گیرد و در نهایت، ارزش‌ها و آرمان‌های دینی تقویت می‌گردد. از طرف دیگر، تربیت تنها به ایجاد و انتقال آگاهی‌ها مربوط نیست، بلکه تربیت عملی نیز بسیار موثر است. برگزاری نماز جماعت، جلسه‌های دعا و نیایش، اعتکاف و مراسم دینی در مناسبت‌های مذ هبی از این قبیل است. تربیت الگویی، یکی از بهترین شیوه‌های تربیتی است که مسجد در این خصوص نیز نقش مهمی را ایفا می‌نماید. امام جماعت و افراد نمازگزار در مسجد، مسلمانان برتری هستند که بیشتر از دیگران به احکام دینی پای‌بند هستند [13].

از آنجا که مسجد، مکانی است که نمازگزاران مومنی در آن رفت و آمد می‌کنند و دوستی با این افراد در بینش انسان موثر است. با

ایجاد پیوند و آشنایی میان مومنان، نخبگان و صالحان جامعه، بستری مناسب برای پرورش و تربیت روحی انسان فراهم می‌آید. کسی که با خوبان ارتباط دارد، حتی اگر به آن درجه از تکامل نرسد که به سبب خدا ترسی، مرتکب گناه نشود، به سبب حیاء و شرم از برادران دینی خود راه انحراف را در پیش نمی‌گیرد. افراد اهل مسجد جایگاه مناسبی در میان مردم دارند و همه افراد با دیده احترام به آن‌ها می‌نگرند. گذشته از این، پایگاه اجتماعی افراد و اهل مسجد سبب می‌شود که توقع مردم از آن‌ها بالا رود و آنان را الگوهای اخلاقی بدانند. به این ترتیب این افراد به سبب پایگاهی که در میان مردم دارند، نمی‌توانند از قوانین سرپیچی کنند [13].

از طرف دیگر، در صورتی که فعالیت‌های مسجد گسترده باشد، با تشکیل گروه‌های امر به معروف و نهی از منکر و نیز پایگاه بسیج می‌توان جرم و جنایت را حداقل در محله‌ای که مسجد در آن قرار دارد، کنترل کرد. همچنین فعالیت‌های فرهنگی مسجد مانند وجود کتابخانه و مسابقه‌های فرهنگی، علمی و ورزشی با پر کردن اوقات فراغت و جهت‌دهی به بینش افراد، یک نظام اجتماعی امن را فراهم می‌کند و همانطور که در گفته‌های هیرشی هم مطرح شده، سرگرم نمودن افراد و مشارکت آنان در کارهای مفید و سازنده، از ارتکاب جرم توسط آنان خودداری خواهد نمود.

3- نماز جمعه و عید

نماز جمعه و عید نیز- که در زمان حکومت معصومین (ع) واجب عینی است- نمونه‌های روشنی از توجه ویژه اسلام به جنبه‌های اجتماعی است.

علاوه بر فراخواندن مسلمانان به اقامه نمازهای یومیه به صورت جماعت به شرکت در مراسم هفتگی نماز جمعه در اسلام تأکید شده است. خداوند در این باره چنین فرموده است:

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هر گاه برای نماز جمعه فرا خوانده شدید، پس به سوی یاد خدا بشتابید و هر معامله‌ای را ترک کنید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.»¹²

پیامبر اکرم (ص)، نماز جمعه را «حجّ مساکین» دانسته¹³[10] و آن را موجب آمرزش گناهان شمرده است¹⁴[10].

امام علی (ع) نیز در خصوص اهمیت حضور در نماز جمعه فرموده‌اند: «در محضر خداوند برای شش گروه ضمانت بهشت نموده‌ام یکی از آنان کسی است که به قصد نماز جمعه از منزل خارج شده و در آن حال مرگ او فرا رسیده باشد.»¹⁵[4].

امام رضا (ع) در حدیثی درباره حکمت خطبه در نماز جمعه می‌فرماید:

«به این دلیل خطبه در روز جمعه قرار داده شد که جمعه محل اجتماع عمومی است. پس خداوند اراده کرده که خطبه وسیله‌ای برای حاکم باشد برای موعظه مردم و ترغیب آن‌ها به طاعت و ترساندن آن‌ها از نافرمانی و واداشتن آن‌ها به آنچه او اراده کرده، از مصلحت دین و دنیایشان و برای اینکه به آن‌ها درباره آنچه از احوالی که برای مردم، ضرر یا منفعت دارد، خبر دهد و برای این دو خطبه قرار داده شده که یکی برای ثنا و تمجید و تقدیس خداوند عزوجل باشد و دیگری برای حوائج و انذار و دعا و ... برای آن چه حاکم می‌خواهد به مردم یاد دهد از امر و نهی خود، آنچه در صلاح و فساد است.»¹⁶[7] توحید و خدا محوری و نیز توصیه تقوا از مواردی است که در خطبه‌های نماز جمعه باید بیان شود که در واقع این موارد، ضمانت اصلی حفظ هنجارها در جامعه اسلامی است. علاوه بر آن نماز جمعه نیز مانند سایر مراسم جمعی باعث آشنا شدن مسلمانان با یکدیگر و ایجاد احساس همدلی و همبستگی میان مسلمانان می‌باشد که در واقع همین همدلی و همبستگی باعث

می‌شود که افراد خود را در قبال دیگر افراد جامعه مسوول دانسته و در برابر اعمال آن‌ها سکوت اختیار نکرده و سرنوشت آن‌ها برایشان دارای اهمیت باشد.

نماز جمعه نقش تربیتی مهمی را ایفا می‌کند، زیرا نمازگزاران جمعه به خطبه‌های نماز گوش فرا می‌دهند که امام جمعه در جریان آن معمولاً برخی از مشکلات اجتماعی و حیاتی را که مردم درگیر آن هستند، مطرح می‌کند و به تشریح علل پیدایش و راه درمان آنها می‌پردازد. امام جمعه برخی از رفتارهای انحرافی و ناپه‌نچار را مورد بحث قرار می‌دهد و به تشریح علل پیدایش و بیان راه‌های غلبه بر آنها می‌پردازد. بی‌شک نمازگزاران، با استماع چنین خطبه‌هایی که مشکلات اجتماعی و فردی آنها را تشریح می‌کند، استفاده می‌برند و از نصایح و راهنمایی‌های ارزنده‌ای که امام جمعه در خصوص چگونگی مقابله با مشکلات و غلبه بر آنها و نیز روش‌های رفتار به‌نچار و سالمی که موجب تحقق امنیت روانی می‌شود، آرایه می‌کنند، بهره می‌گیرند. نماز جمعه آثار پیشگیرانه و درمانی دارد. اثر پیشگیرانه نماز جمعه به این صورت است که به فرد شرکت‌کننده کمک می‌کند تا به انواع معلومات دینی و ارشادهای عملی که جهت رفتارش را در زندگی به نحو صحیحی مشخص و قدرتش را در مواجهه با مشکلات افزون می‌کند، دست یابد. اما اثر درمانی آن مربوط می‌شود به تأثیری که خطبه‌ها در بالا بردن سطح بینش فرد و نیز تقویت اراده اش در برابر سختی‌ها و غلبه بر آنها دارد. به همین جهت است که امام علی (ع) از جمله حقوق زندانیان را که بسیار مراعات می‌کردند، همین شرکت دادن آنها در نماز جمعه و عید بود. عبد الله بن سنان از امام صادق (ع) روایت کردند که ایشان فرمودند: «بر امام واجب است که زندانیان بزه‌کار را در روز جمعه برای نماز جمعه و در روز عید برای نماز عید از زندان خارج کند و

نگاهبان بر آنها گمارد و آنگاه که نماز جمعه و عید را به جا آوردند، آنان را به زندان بازگرداند.»
همچنین اجتماعات مسلمین به مناسبت برگزاری نماز دراعیاد اسلامی دارای همان کارکرد های مثبتی است که در خصوص نماز جمعه مطرح گردید.

4- حج

حج به معنای قصد دیدار خانه خدا و اجرای مناسک و آیین‌های خاص، یکی از فرایض مهم و اساسی دین اسلام است به گونه‌ای که در کنار نماز، روزه، جهاد و خمس از ارکان دین شمرده شده است.
قرآن کریم، حج را عبادتی ارزشمند و با اهمیت دانسته¹⁷ و حج و آیین‌های آن را از شعایر بزرگ الهی می‌شمارد. همچنین خداوند، حج را مصداقی کامل از برّ و تقوا و تعاون و همکاری میان مردم می‌داند که امری بسیار شایسته و فضیلتی بسیار ستوده است. از این رو اگر کسی در تعظیم حج و آیین‌ها و مناسک آن کوتاهی روا دارد و هتک حرمتی نماید به سختی مجازات می‌شود.¹⁸
از جمله مهم‌ترین فلسفه‌هایی که در قرآن کریم برای حج بیان شده، فلسفه‌ای است که در آیات 203 سوره بقره¹⁹ و 27 و 28 سوره حج²⁰ بدان اشاره شده است. در این آیات به صراحت به نقش حساس حج در تحقق مسأله مهم و اساسی یاد و ذکر خداوند توجه می‌دهد. به این دلیل که کشش‌ها و گرایش‌های متنوع مادی و دنیوی، انسان را گرفتار غفلت و فراموشی می‌کند، آموزه‌های دینی به گونه‌ای طراحی شده‌اند تا مردم را به سوی خداوند توجه دهند و در مسیر کمال و تقرب قرار دهند. یاد خدا دارای آثار زیادی است که یکی از آن‌ها بازدارندگی از بدی‌ها می‌باشد و در واقع انسان با یاد خدا و ذکر او از انجام بسیاری از اعمال اجتناب خواهد نمود و نوعی کنترل درونی در انسان ایجاد می‌شود.

امام رضا (ع) در بیان فلسفه حج می‌فرماید:

«علت حج، رفتن به سوی خدا و طلب کردن بسیاری ثواب و بیرون رفتن از جمیع گنا هان است که از او صادر شده است و از برای آن است که از گذشته تائب باشد که آینده را از سر گیرد. یعنی چون حج کند گویا تازه به دنیا آمده است و ابتداء عمل اوست و او را هیچ معصیتی نیست و نیز علت حج، لوازم آن است از خرج کردن اموال و به تعب انداختن بدن و منع کردن بدن از شهوات و لذات و تقرب یافتن به سبب عبادت پروردگار و خضوع و خواری و ذلت رفتن مدتی مدید در میان سرما و گرما و در میان امن و ترس و نیز در حج است از برای جمیع خلائق از منافع و سوال کردن از خدا و ترسیدن از او و ترک قساوت قلب و سختی نفس و فراموش نکردن ذکر و انقطاع امید و آرزو کردن و نیز در حج است تازه کردن حقوق و منع کردن نفس از فساد.»²¹ [3].

کعبه، پایگاه یگانه پرستی و قبله تمامی مسلمانان، نمادی از وحدت و همبستگی اجتماعی امت اسلام بر محور توحید است. حضور مسلمانان از تمامی دنیا در روزهای خاص در یک مکان و انجام فرایض مشترک، اجتماع دینی بی‌مانندی را پدید می‌آورد که در تمام جهان مورد توجه و باعث اعجاب است. در هیچ مکتب و دینی چنین نمایش قدرت و جلوه جمعی عظیمی دیده نمی‌شود. وقتی مسلمانان از سراسر جهان اسلام با هدفی الهی در یک جامع می‌شوند، خود به خود آشنایی و صمیمیت بین آن‌ها پدید می‌آید و همدلی و همبستگی میان آن‌ها تقویت می‌شود که این همدلی و احساس مشترک همانطور که قبلاً هم بیان شد، مسوولیت و تعهد نسبت به دیگر افراد را در پی خواهد داشت و باعث می‌شود که نوعی نظارت در فعالیت‌های انسان‌ها وجود داشته باشد.

اتحاد و اتفاق مسلمانان و هماهنگی قشرها و طبقات مختلف جامعه اسلامی از عمده ترین اهداف شارع مقدس اسلام است، زیرا در پرتو وحدت و یکپارچگی جماعت مسلمین است که تحقق قوانین و احکام الهی زمینه مساعد پیدا می کند و موانع مختلف مادی و غیر مادی در وصول به کمالات شناسایی و از بین می رود و زمینه رشد و شکوفایی ارزش های والای انسانی در همه ابعاد فراهم می شود [8].

البته قابل ذکر است که پیامدهای اجتماعی حج به اندازه ای است که توضیح آن نیازمند تحقیقات مستقلی است و در اینجا تنها به گوشه ای از آن ها پرداخته شده است.

5- نتیجه گیری

افزون بر آثار معنوی و شوری که در اعمال مذهبی دسته جمعی از جمله نماز جماعت و حج وجود دارد، این مراسم دارای کارکردهای اجتماعی زیادی هستند که از مهم ترین آنها کارکرد کنترل اجتماعی است. مطابق نظریه کنترل اجتماعی، رفتار کجروانه زمانی روی می دهد که پیوند میان فرد و جامعه ضعیف یا گسسته گردد. هیرشی به عنوان نظریه پرداز این الگو، علت همنوایی افراد با هنجارهای اجتماعی را پیوند اجتماعی دانسته و مدعی است که پیوند افراد با یکدیگر و با جامعه عامل اصلی کنترل رفتارهای فرد است. با نگاهی گذرا به آثار مراسم مذهبی جمعی در اسلام این نتیجه به دست می آید که آشنا شدن مسلمانان با یکدیگر، ایجاد زمینه تفاهم، عشق و محبت و همچنین ایجاد احساس وحدت و برادری در میان آنها یکی از آثار مثبتی است که در این آیین ها وجود دارد. همین احساس همبستگی و پیوند اجتماعی از بروز بسیاری از انحرافات جلوگیری خواهد نمود. بنابراین ترغیب افراد در یک جامعه اسلامی با روش های گوناگون به مشارکت در این گونه مراسم در جهت پیشگیری از

کجروی و کنترل رفتارهای افراد می تواند راهگشا باشد و نباید به این مراسم تنها به عنوان اعمالی که فقط دارای جنبه فردی هستند، نگریست.

مراجع

[1] قرآن کریم

[2] ابن بابویه قمی، ابو جعفر محمد بن علی بن حسین، **الخصال**،

ج 2، قم، جامعه مدرسین قم، 1403 ه.ق.

[3] ابن بابویه، ابو جعفر محمد بن علی بن حسین، **عیون اخبار**

الرضاع، ج 2، بی نا، 1378 ه.ق.

[4] ابن بابویه، ابو جعفر محمد بن علی بن حسین، **من لا یحضره**

الفقیه، ج 1، قم، جامعه مدرسین قم، 1413 ه.ق.

[5] احمدی، حبیب، جامعه شناسی انحرافات، چاپ اول، تهران،

سمت، 1384.

[6] جوان، عبد الله، **نظم اجتماعی در اسلام**، چاپ اول، قم،

مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، 1383.

[7] حر عاملی، محمد بن حسن، **وسایل الشیعه**، ج 1 و 7، قم،

موسسه آل البیت (ع)، 1409 ه.ق.

[8] حسینی کشکوئیه، سید محمد، **نگرشی اجتماعی به کعبه و**

حج از دیدگاه قرآن، چاپ اول، تهران، امیرکبیر، 1372.

[9] ستوده، هدایت الله، **آسیب شناسی اجتماعی (جامعه شناسی**

انحرافات)، چاپ سیزدهم، تهران، آوای نور، 1384.

[10] طوسی، محمد بن حسن، **تهذیب الاحکام**، ج 3 و 5، تهران،

دار الکتب الاسلامیه، 1365

- روی به حضرت او آرید و خدا را از سر اخلاص بخوانید که چنانکه شما را در اول آفرید دیگر بار در محشر به سویس باز آید.»
4. « فی بیوت اذن الله ان ترفع و يذكر فيها اسمه يسبح له فيها بالغدو و الاصال - رجال لا تلهيهم تجاره و لا بيع عن ذكر الله و اقام الصلوه و ايتاء الزكوه يخافون يوما تتقلب فيه القلوب و الابصار. »
5. « صلاه الجماعه افضل من صلاه الفرد بخمس و عشرين درجه. »
6. « من سمع النداء من جيران المسجد فلم يجب فلا صلاه له. »
7. « من صلى الغداء و العشاء الاخره في جماعه فهو في ذمه الله عز و جل و من ظلمه فانما يظلم الله و من حقره فانما يحقر الله عز و جل. »
8. « من مشى الى مسجد يطلب فيه الجماعه كان له بكل خطوه سبعون الف حسنه. »
9. « قلت يا جبرئيل و ما لامتي في الجماعه قال يا محمد اذا كان اثنين كتب الله لكل واحد بكل ركعه مائه و خمسين صلاه و اذا كانوا ثلاثه كتب الله لكل منهم بكل ركعه ستمائه صلاه ... فان زادوا على العشره فلو صارت بحار السموات و الارض كلها مدادا و الاشجار اقلاما و الثقلان مع الملائكه كتابا لم يقدر ان يكتبوا ثواب ركعه واحده. »
10. « يا محمد من احب الجماعه احبه الله و الملائكه اجمعون. »
11. « ان الصلاه في الصف الاول كالجهد في سبيل الله عز و جل. »
12. « فاذا قضيت الصلوه فانتشروا في الارض و ابتغوا من فضل الله و اذكروا الله كثيرا لعنكم تفلحون. » (آيه 9 سوره جمعه)
13. « عليك بالجمعه فانها حج المساكين. »
14. « اذا وقفها الحاج خرج من ذنوبه. »

- [11] متقی هندی (علاء الدین علی بن حسام)، **کنز العمال**، ج 8، قم، موسسه الرساله، 1410 ه.ق.
- [12] مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، ج 85، بیروت، موسسه الوفاء، 1404 ه.ق.
- [13] محمدی، محسن، **مسجد**، چاپ اول، قم، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، 1383.
- [14] ممتاز، فریده، **انحرافات اجتماعی**، چاپ اول، تهران، شرکت سهامی انتشار، 1381.
- [15] نوری، حسین، **مستدرک الوسائل**، ج 6، قم، موسسه آل البيت (ع)، 14089 ه.ق.
- [16] Hirschi, Travis, **Causes of Delinquency**, Transaction Publishers, 2002.
- [17] Regoli, Robert M & Hewitt, John D & Delisi, Matt, **Delinquency in Society**, Jones and Bartlett Publishers, 2009
- [18] Vito, Gennaro F & Maahs, Jeffrey R & Holmes, Ronald M, **Criminology: Theory, Research and Policy**, Jones and Bartlett Publishers, 2006.

آخر نویس

1. « و اقيموا الصلوه و اتوا الزكوه و اركعوا مع الركعين: و نماز بيا داريد و زكات بدهيد و با خداپرستان حق را پرستش كنيد. »
2. « يا مريم اقنتي لربك و اسجدي و اركعي مع الركعين: اي مريم فرمانبردار خدا باش و نماز را با اهل طاعت بجای آر. »
3. « قل امر ربّي بالقسط و اقيموا وجوهكم عند كل مسجد و ادعوه مخلصين له الدين كما بداكم تعودون: بگو پروردگار من شما را به عدل و درستی امر کرده و نیز فرموده که در هر مسجدی

15. ضمنت لستّه الجنّه رجل خرج بصدقه فمات فله الجنّه و ... و
رجل خرج الى الجمعة فمات فله الجنّه.»

16. « أنّما جعلت الخطبه يوم الجمعة لانّ الجمعة مشهد عامّ فاراد ان
يكون للامير سبب الى موعظتهم و ترغيبهم في الطّاعه و
ترهيبهم من المعصيه و توقيفهم على ما اراد من مصلحه دينهم
و دنياهم و يخبرهم بما ورد عليهم من الاهوال الّتي لهم فيها
المضرّه و المنفعه و لا يكون الصّابر في الصّلاه منفصلا و ليس
بفاعل غيره ممّن يؤمّ النّاس في غير يوم الجمعة و أنّما جعلت
خطبتين ليكون واحده للثناء على الله و التّمجيد و التّقدّيس لله
عزّ و جلّ و الاخرى للحوائج و الاعذار و الانذار و الدّعاء و لما يريد
ان يعلمهم من امره و نهيه ما فيه الصّلاح و الفساد.»

17. « يسئلونك عن الاهله قل هي مواقيت للنّاس و الحجّ: از تو
سوال کنند که سبب بدر و هلال ماه چیست؟ جواب ده که در
آن تعیین اوقات عبادات و حجّ و معاملات مردم است.» (آیه
189 سوره بقره)

18. « يا ايّها الذين امنوا لا تحلّوا شعائر الله و لا الشّهر الحرام و لا
الهدى و لا القلائد و لا امّين البييت الحرام يبتغون فضلا من
ربّهم و رضوانا و اذا حللتهم فاصطادوا و لا يجزّ منكم شئنان قوم
ان صدّوكم من المسجد الحرام ان تعتدوا و تعاونوا على البرّ و
التّقوى و لا تعاونوا على الاثم و العدوان و اتقوا الله انّ الله شديد
العقاب: اي اهل ايمان حرمت شعائر خدا (مناسک حج) و ماه
حرام را نگه دارید و نیز متعرّض هدی و قلائد) یعنی قربانی
های حاجیان چه علامت قربانی به گردن آن باشد یا نباشد
نشوید و نیز تعرّض زائران خانه کعبه را که در طلب فضل خدا و
خشنودی او آمده اند، حلال نشمارید و چون از احرام بیرون
شدید صید کنید و عداوت گروهی که از مسجد الحرام منعشان

کردند شما را به ظلم و بی عدالتی وادار نکنند و باید شما به
یکدیگر در نیکوکاری و تقوا کمک کنید نه بر گناه و ستمکاری
و از خدا بترسید که عقاب خدا بسیار سخت است.» (آیه 2 سوره
مائده)

19. « و اذکروا الله فی آیام معدودات ... و خدا را در چند روزی
معین یاد کنید. »

20. «... و یذکروا اسم الله فی آیام معلومات ... : و نام خدا را در آیامی
معین یاد کنند. »

21. « عله الحج الوفاده الى الله تعالى و طلب الزیاده و الخروج من
کلّ ما اقترف و لیكون تائباً ممّا مضى مستانفا لما یستقبل و ما
فیه من استخراج الاموال و تعب الابدان و حظرها عن الشّهوات و
اللذّات و التّقرب بالعباده الى الله عزّ و جلّ و الخضوع و الاستکانه
و الدّلّ شاخصا الیه فی الحرّ و البرد و الامن و الخوف دائبا فی
ذلک دائما و ما فی ذلک لجمیع الخلق من المنافع و الرّغبه و
الرّهبه الى الله عزّ و جلّ و منه ترک قساوه القلب و جساره
الانفس و نسیان الذّکر و انقطاع الرّجاء و العمل و تجدید الحقوق
و حظر النّفس عن الفساد. »